

ЕСІМНАМАЛАР/ PERSONALIA/ПЕРСОНАЛИИ

Ел тағдырын екшеген тарлан тарихшы

А.М. Азмұханова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы. (E-mail: aiaz67@mail.ru)

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-130-140>

Received 01 May 2022. Revised 05 May 2022. Accepted 06 June 2022. Available online 31 June 2022.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық ғылым Академиясының құрметті мүшесі, ҚР Әлеуметтік ғылымдар академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің құрметті кафедра меңгерушісі, қоғам қайраткері Омарбеков Талас Омарбекұлының жүрегі әлемді шарлаған пандемия салдарынан 2021 жылдың 6 желтоқсаны күні, 73 жасында тоқтады...

For citation:

Azmukhanova A.M. A historian, selflessly devoted to his people // Turkic Studies Journal. – 2022. – Vol. 4. – No 2. – P. 130-140. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-130-140>

Дәйексөз үшін:

А.М. Азмұханова Ел тағдырын екшеген тарлан тарихшы // Turkic Studies Journal. – 2022. – Т. 4. – № 2. – 130-140 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2022-2-130-140>

Түркі халықтарының этногенезі, қазақ халқының түп-төркіні мен мемлекеттігінің тарихы мәселелерін зерттеуге сүбелі үлес қосқан көрнекті ғалымның еңбектері тек Қазақстан ғана емес, шет елдерде де танымал.

Оның ұзын саны мыңға жуық ғылыми және тарихи-танымдық жарияланымдары кең ауқымымен, соны көзқарасымен, дәйекті мазмұнымен және өзекті сипатымен ерекшеленеді.

Мысал үшін ол «Алаш» тарихи-зерттеу орталығын ұйымдастырып, басшылық жасаған тұста 40-қа жуық іргелі ғылыми монографияның қалың жұртшылыққа жол тартқанын айтсақ, ғалым тындырған үлкен істің қарқыны мен қарымын анық аңғаруға болады.

Т. Омарбековтің жетекшілігімен 7 ғылым докторы, 34 ғылым кандидаты, 10-ға жуық PhD орнына ұлттық тарихтың беймәлім, көкжиегін кеңейтті.

Ғалымдықты, ұстаздықты ерекше пір тұтқан, жаңа идеяларын, бастамаларын, тәжірибесін бөлісуге үнемі даяр тұрған Талас Омарбеков мектебінің ізбасарлары мен шәкірттері тарлан тарихшының жемісті жолын жалғастырып, болашақта тың ізденістерге түрен салу арқылы оның есімі мен еңбегін ұрпақтар жадында жаңғырта береді деген сенімдеміз.

1. Өмірбаяндық деректер

Талас Омарбеков 1948 жылы 29 мамырда Жамбыл облысы Байзақ (бұрынғы Свердлов) ауданының Ақжар ауылында дүниеге келген. 1967-1971 жылдары қазіргі Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің (бұрынғы ҚазПИ) тарих факультетінде білім алды. 1977-1980 жылдары осы оқу орнының аспирантурасында оқып, 1982 жылы тарих ғылымдарының кандидаты, 1994 жылы тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежелерін алса, 1995 жылы оған профессор ғылыми атағы берілді.

Еңбек жолын Жамбыл облысының Жуалы және Байзақ аудандарының орта мектептерінде тарих пәнінен сабақ беріп бастаған ол азғана уақыт партиялық жұмыс атқарған соң, 1980-1989 жылдары өзі жоғары білім алған ҚазПИ-де аспиранттан доцентке дейінгі ұстаздық баспалдақтан өтеді. 1989 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық комитеті жанындағы Партия тарихы институтының аға ғылыми қызметкері, 1991-1992 жылдары ҚР Жоғарғы Кеңесі жанындағы мемлекеттік комиссияның сарапшысы, 1994-1995 жылдары Алматы теміржол инженерлері институты Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі, 1995 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы кәсіби біліктілікті арттыру институты тарих және саясаттану кафедрасының меңгерушісі, 1995-1999 жылдары «Ақиқат» журналының бөлім меңгерушісі, 2001-2011 жылдары әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстанның ежелгі және орта ғасырлар тарихы кафедрасының меңгерушісі, 2011-2016 жылдары осы оқу ордасының Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі, содан соң профессоры болып істеді.

ҚазҰУ жанындағы тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беретін диссертациялық кеңестің алғашқы төрағасы болды.

1997 жылы ҚР Әлеуметтік ғылымдар Академиясының академигі болып сайланды.

Қазақ баспасөзінде мақалалары жиі жарияланып, бірқатар республикалық мерзімдік басылымдармен тығыз шығармашылық байланыс жасады. 2005-2009 жылдары «Алаш» тарихи-зерттеу орталығының директоры, 2006-2009 жылдары – Республикалық «Алаш» тарихи-этнологиялық журналының жетекші ғылыми редакторы, 2013-2021 жылдары «Орталық Азияның дәстүрлі өркениетін зерделеу» Республикалық ғылыми-зерттеу орталығының директоры ретінде көптеген іргелі ғылыми жобаларды іске асырды.

2. Ғылыми-зерттеушілік қызметі

Талас Омарбековтің ғылыми өмірбаянының *бірінші кезеңі* – жоғары оқу орнын бітіріп, өз ауылында орта мектептің мұғалімі болып бастаған уақытты, яғни 1971-1975

жылдарды қамтиды. Ол Байзақ ауданындағы орта мектепте алғаш рет «Тарих және археология» музейін ұйымдастырып, өзінің оқушы, студент кезінде облыстық музейдің ғылыми қызметкерлерімен бірге жүргізген археологиялық қазба жұмыстарының материалдарын жинақтап, Жібек жолы бойындағы ортағасырлық қалаларға ден қойды. «ОХХУМ – орта ғасырлар қаласы» деп аталатын тұңғыш ғылыми мақаласы сол кездегі «Еңбек туы», «Білім және еңбек» басылымдарында жарияланып, ғылыми ортада үлкен резонанс туғызды. Жас тарихшы – мектеп мұғалімінің бұл зерттеуіне 1974 жылы Қазақстанның белгілі археологы, алғашқы «Алтын адамның» авторы Кемел Ақышев арнайы пікір жазып, өзінің «Оххум ба, Аққұм ба?» деген мақаласында жас зерттеушіге қолдау көрсетіп, өлкетанушылық танымды арттырудағы еңбегіне ерекше баға берген. Танымал ғалымның алғашқы ғылыми жарияланымына назар аударуы талапкер Таласқа үлкен қанат бітіреді. Сөйтіп, ғылыми зерттеушіліктің бірінші кезеңінде «Жібек жолындағы ежелгі мекендер», «Көне Тараздың мұралары», «Шөлтөбе», «Жайлаутөбе жұмбағы», «Орта ғасыр құмыралары», «Шөлтөбе – көне қорған ғана ма?», «Оқын ба, әлде...», «Ежелгі тас мүсіндер» және басқа зерттеу мақалалары республикалық басылымдарда жарық көріп, оқырмандар ризашылығына бөленеді.

Мектептегі белсенді ұйымдастырушылық қызметі, ғылымдағы қадамдары аудандық партия комитетінің назарына ілігіп, Талас Омарбековті әкімшілік аппарат қызметіне тартады. Ол заманда партия қызметінен бас тартып, қарсылық көрсетуге болмайтыны бесенеден белгілі. «Ұлы Жібек жолын шығыс мәдениетін батыспен жалғастырушы ғана емес, көне тарихтың естелігі, хабаршысы, алтын ізі, нағыз күре тамыры» деп үлкен ғылыми зерттеуді бастағалы тұрған жас ғалымға күштеп партия ұйымының қызметі және ондағы адамдардың тарихын жазумен айналысуды тапсыруы біраз түсінбестікке әкелсе де, 2 жылдай аудандық партия аппаратында нұсқаушы (инструктор) болып қызмет атқаруға тура келеді. Өзінің қалауы тіптен де партия қызметі емес, керісінше ғылым жолы екеніне анық көзі жеткен жас ғалым ғылым жолын жалғастыруға бел байлап, аспирантураға түсуге шешім қабылдайды.

Осы жерден Т. Омарбековтің ғылыми өмірбаянының *екінші кезеңі* бастау алады. Бұл кезеңді шартты түрде шамамен 1977-1989 жылдары аралығы деп алуға болады. Жас ғалымның Алматы төріндегі қызметін КазПИ-дегі аспиранттық шағымен, Ж.Жұмабеков, Н.Киікбаев, И.Шәмшәтов, Қ.Шүлембаев секілді ұстаздарынан және тағы басқа ғалымдардан үйренген тағылымымен, сәтті қорғалған кандидаттық диссертациясымен, табиғатынан ақиқатқа құмар жас өреннің санасында «партия тарихы және қазақ елінің шын тарихы» буырқана тайталасқан қайшылықты ойларымен, заманның илеуіне көндіруге тырысқан өктем күштермен текетіресте бірден-бір оңтайлы жол – студенттерге тарихтың оған дейін беймәлім парақтарын өзінше оқыту әдістерімен сабақтастырамыз. Қайта құру мен жариялылық жылдары оның Қазақстандағы колхоз құрылысының кезеңі, жаппай ұжымдастыру науқаны туралы мәселе көтерген, сондай-ақ ұлт-азаттық көтерілістер жайында сөз қозғаған «Азаттық таңы. 1916 жыл», «Дәуірдің тегеурінді талабы», «Қорлықта жүрген халқыма, бостандық алып берем деп» (Исатай-Махамбет бастаған шаруалар көтерілісі туралы), «Тарихи дамудың объективті логикасы» сияқты ғылыми мақалалары жарық көріп, «Азаттық жолындағы айқас», «Жылымық алдындағы ызғар» зерттеулері сыни көзқарасымен, соны тұжырымдамасымен дараланды.

1988 жылы Қазақстан Коммунистік партиясының басшылығында болған өзгерістерге сәйкес Қазақстанның тарихын жаңадан, қайта жазу күн тәртібіне қойылады. Ол кезде

идеологиялық мәселелерді Орталық Комитеттің хатшысы Өзбекәлі Жәнібеков басқарып тұрса, идеология бөлімінің меңгерушісі Қуаныш Сұлтанов еді. Қазақ тарихына жаны ашитын бұл тұлғалар тәуелсіз ойлы, зерек те зерделі жастарды өз айналасына жинай бастайды. Нақтырақ айтсақ, Қазақстан Компартиясы ОК жанындағы Партия тарихы институтына аға ғылыми қызметкер ретінде жас ғалым Т.Омарбеков те арнайы шақырылады. Кандидаттық диссертациясында күшпен ұжымдастыру жылдарындағы ауыл халқының қасіретті де қилы тағдыры туралы астарын ашып айтуға мүмкіндігі болмаған сұрақтарға жауап іздеудің сәті түскеніне қуанған ол партия тарихының мұрағаттарына тереңдей үңіліп, зұлмат заманның ащы шындығын әшкерелейтін ғылыми мақалаларын жазуға және жариялауға кіріседі.

Міне, жабық құжаттарға қол жеткізіп, «Голощекин геноциді» атты көлемді тарихи зерттеуін көпшілікке ұсынған 1990 жылы Талас Омарбековтің ғылыми өмірбаянының үшінші кезеңі басталады. Басым көпшілігі орыс тілді ғалымдардан тұратын Партия тарихы институты қызметкерлері ашық қарсы шығып, ғалым еңбегі ұжым дирекциясы мәжілісінде арнайы талқыланып, қатаң сөгіс берілгеніне қарамастан, Омарбековті қорғаушы БАҚ өкілдері, қоғам қайраткерлерінің саны арта түсті. Алда тәуелсіздік жылдарына жалғасқан бұл кезеңнің зерттеу бағыттарының өзі бірнеше салаға бөлінді. Коммунистік партияның тарауы Т. Омарбекұлы сияқты ұлттық мүдде тұрғысынан жаңаша ойлайтын тарихшылардың зерттеу жұмыстарына карт-бланш берді. ОГПУ-дің құпия архивтерінен табылған құжаттар мен деректерді молынан ғылыми айналымға түсіре отырып, қазақ тарихының «ақтаңдақтарын» ашуға белсене кірісіп кетті. Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетіне шақырылып, жаңа ғылыми зерттеулерді жарыққа шығарды. **Ғылыми өмірбаянының бұл кезеңінің алғашқы бағытында** қамтылған мәселелер:

1) 1929-1931 жылдардағы Кеңестік тоталитарлық жүйеге қарсы Қазақстанда орын алған ұлт-азаттық қозғалыстарға жаңа баға берілді («Зобалаң» атты монографиясы, ғалым М. Қойгелдиевпен бірлесе жазылып, зиялы қауымды дүр сілкіндірген «Тарих тағылымы не дейді?» атты мақаласы. Бұл еңбектерде алғаш рет 30-жылдардағы ашаршылық, жеке басқа табынушылық, халқымыздың ауыр да қасіретті тарихы кеңінен көрініс тапты).

2) 1928 жылы тәркіленген қазақ байларына деген жаңа көзқарасты ғылыми тұрғыда қалыптастырды. Зорлап отырықшыландыру, бай-кулактарды жаппай жою саясатының ауыр зардаптары әшкереленіп, зерттеушінің Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі жанындағы мемлекеттік комиссия құрамында болуы оларды ақтауға сеп болды, жалпы 1920-1930 жылдардағы әлеуметтік-саяси үдерістерге әділетті, объективті баға берудің негізі қаланды.

3) Жүйелі зерттеу жұмыстарының үлкен қорытындысы ретінде 1994 жылы академик К.Нұрпейісовтің ғылыми кеңесшілігімен «Қазақ шаруаларын меншігінен айыру және күшпен ұжымдастыру» тақырыбында диссертациясын сәтті қорғап, тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алды.

4) «Ақтаңдақ» жылдардың себептеріне арналған «Қазақстан қасіреті» (1997 ж.), «Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері» (2003 ж.), «Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас» (2004 ж.), «Тарихпен өрілген тағдыр» (2007 ж.), «Голодомор в Казахстане: причины и истоки» (2011) сияқты іргелі зерттеу кітаптары жарық көрді. Қалың қауым 60-70 жыл бойына жабулы тақырып болып келген небір «құпияларға» қанығып, ғалым өзінің жас шәкірттеріне жаңа тақырыптарды беріп, ғылыми жетекшілік жұмыстарын белсене жүргізді.

5) Кәсіби тарихшылардың ғана емес, жалпы зиялы қауымның үлкен сұранысына ие болған өзекті тақырыптар ретінде жаппай кеңестендіру, сауатсыздықты жою, «кіші қазан», саяси «ауытқушылықты» айыптау науқандары, босқындар мәселесі, қазақтандыру науқандарының «астарлары», сталиндік саяси террор, депортация, тың және тыңайған жерлерді игеру және оның айтылмаған ақиқаты, тағы басқаларды айтуға болады.

Біз талдап отырған ғылыми өмірбаянының үшінші кезеңінің екінші бағыты:

1) Қазақстанның ежелгі және ортағасырлар тарихы және қазақ түркілері туралы ой-тұжырымдары Талас Омарбековтің ғылыми өмірбаянына тың серпіліс әкелді десек болады. Қазақстан тарихында алғаш рет қазақ ру-тайпаларын зерттейтін «Алаш» тарихи-зерттеу орталығын ұйымдастырып, шетелдерден құжаттар мен сирек кітаптардың көшірмелерін Орталыққа алдыртып, үлкен ғылыми командамен жұмыс жасап, бірнеше том кітаптар шығарды.

2) Осы орталықтың ғылыми үні болған, екі айда бір рет шығатын «Алаш» тарихи-этнографиялық журналында маңызы жоғары мақалалар, сұхбаттар, әртүрлі сын-пікірлердің жариялануына жол ашылды. Ғалымдардың тынымсыз еңбегі жоғары бағаланып, Орталық 2007 жылы республика бойынша «Жылдың үздік ғылыми-зерттеу орталығы» номинациясына ие болды.

3) 30 томдық «Қазақ ру-тайпаларының тарихы», 9 томдық «Қазақтың этникалық тарихы» атты көлемді ұжымдық монографиялардағы қазақ қоғамындағы тарихи жадты қайта жаңғыртуы, санаға сіңген, әдет-ғұрыпта өзіндік тәрбиелік орны бар шежіре жинақтау дәстүрін тірілтіп, халық даналығын алға тосқан «жеті атасын білген жан жеті жұрттың қамын жейтінін» дәлелдеп, деректік, мазмұндық ой-пікірлерді нақты беруі, салыстырмалы бірнеше нұсқаны ғылыми қорытынды жасай отырып талдауы Т.Омарбековтің ерекше интеллектуал екенін көрсетеді.

4) Бұл бағытта ғалым 2012-2014 жылдары «Түркі халықтарының этникалық қауымдастығының және мемлекеттілігінің қалыптасуының рухани және идеологиялық негіздері» және «Орталық Азия көшпелілерінің этносаяси байланысын зерттеудегі ежелгі түркі және ежелгі қытай жазба деректерінің рөлі» атты ғылыми жобаларды басқарды және 2014-2017 жылдары «Түркі-славян әлемі этнотарихи және социомәдени диалог моделі ретінде» тақырыбындағы мемлекеттік грант жобасының жетекші маманы ретінде көптеген соны ой-тұжырымдарды ұсынып, зерттеу жұмыстарын тыңғылықты жүргізді.

Талас Омарбековтің *ғылыми өмірбаянының үшінші кезеңінің үшінші бағыты* ҚР «Халық тарих толқынында» мемлекеттік бағдарламасы аясында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанынан ашылған «Орталық Азияның дәстүрлі өркениетін зерделеу» республикалық ғылыми-зерттеу орталығының жұмысымен тығыз байланысты. Орталық директоры ретінде ғылыми жұмыстарды ұйымдастыру, жоспарлау, нәтижелерді іске асыруды ұстаздықпен, ғылыми жетекшілікпен, қуғын-сүргінге байланысты мемлекеттік комиссиялар құрамындағы жауапты жұмыстарымен, БАҚ өкілдеріне сұхбат беруімен қатар алып жүрді. Бұл бағыттағы жетістіктерінің нәтижелері:

1) Зерттеу орталығы Қазақстан мен Орталық Азия дәстүрлі өркениетінің ғылыми проблемаларын терең зерттеуде көшпелілердің этноаумағының қалыптасуы, мемлекеттік құрылымдары, эволюциясы, билік және дәстүрлі құқық мәселелерін, дәстүрлі көшпелі шаруашылықтың күйреуі мәселелерін кешенді түрде талдап, тарихи деректер мен тарихнамалық жетістіктерді жаңа ұстанымдармен зерттеуге негіз жасады.

2) Отырықшы және көшпелі өркениеттердің синтезі, көшпелі және отырықшы халықтың мәдени-тарихи ықпалдастығынан туындаған мәселелерге негізделген дереккөздерге аксиологиялық талдау жасау нәтижесінде «Қазақ түркілерінің этникалық тарихы (б.з.б. I мыңжылдық – б.з. IX ғасыры)» (2013 ж.), «Қазақ түркілерінің

шығу тегі (IX-XIV ғғ.)» (2014 ж.) көлемді ғылыми еңбектері Талас Омарбековтің өзінің жеке ізденістері нәтижесінде көптеген жаңа ұғым-түсініктермен айшықталып, тұтас ұлттың имандылығынан, жасампаздық әлеуетінен, бірлігі мен бірегейлігін арттыру тәжірибесінен сабақ беріп тұрғандай маңызы өте жоғары.

3) Өткен тарихтағы оқиғалар мен тұлғалар туралы ақпаратты объективті түрде ұрпаққа жеткізуде тынымсыз еңбектің нәтижесінде ғылыми айналымға енген «Қазақ түркілерінің мемлекеттілігі: ұлыстар, қағанаттар мен хандықтар», «Қазақ хандары», «Қазақтың шығу тегі» еңбектерін зиялы қауым жылы қабылдап, 30 ханның өмір жолы мен тағдыры қазақ мемлекеттілігінің алтын діңі іспеттес зерделенген.

4) Мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру барысында «Орталық Азия көшпелілері өркениетінің тарихы» атты 4 томдық ұжымдық монография, «Орталық Азиядағы дәстүрлі өркениеттер тарихының мәселелері» атты жеке жинағы, «Қазақстан (Қазақ елі) тарихы» атты 4 кітаптан тұратын еңбектер, ғылыми мақалалар жариялады. Орталық жұмысының қорытындысы ретінде халықаралық дәрежедегі «Орталық Азияның дәстүрлі өркениеттерін зерттеу мәселелері және теориялық-методологиялық ұстанымдар» атты ғылыми конференция өткізіп, жаңа бағыттарға талдаулар жасалынды.

5) Белгілі ғалым процентиілі жоғары индекстелген Scopus және Web of Science базаларына тіркелген «Milli Folklor» журналында «The role of Oguzs in the formation of Kazakh Turkic: Ethnical and geographical integration», «Man in India» журналында «Turkic Genealogical traditions: New insights on the Origins of Chinggis-qan», «Asian social Science» журналында «Medieval Turkic Nations and their image on nature and human being (6-9 centuries)» атты ғылыми мақалаларын жариялады.

Төртінші бағыт ретінде – публицистикалық ғылыми-танымдық, идеологиялық тақырыптарға қалам тартып, конференция жинақтары мен газет-журналдарда жарияланған этносаяси интеграцияға қатысты, «Алаш», Қазақ қауымдастығы мәселелері, Мәңгілік ел идеясы, Отан тарихын оқытудың өзекті мәселелеріне жіті көңіл бөлгеніне көз жеткізуімізге болады.

3. Ғылыми-әдістемелік жұмыстары, қоғамдық қызметі

Ұзақ жылдар бойы Абай атындағы Қазақ педагогика университетінде (1980-1989 жж.) және әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде (1991-2021 жж.) ұстаздық қызмет атқарған Талас Омарбеков білім берудің ғылыми-әдістемелік нұсқаулықтарына, негіздемелеріне жаңашылдықпен қарап, оларды үздіксіз жетілдіріп отыруға елеулі үлес қосты. Студенттер мен магистранттарға «Қазақ халқын құраған түркі тайпаларының этносаяси мәселелері», «Қазақстан тарихы Еуразия тарихының контекстінде», «Ежелгі және ортағасырлардағы түркі халықтарының азаттық және саяси тәуелсіздік үшін күресін зерттеудің жаңа әдіс-тәсілдері», «Түркі дәуіріндегі Қазақ халқының қалыптасуының этно-тарихи алғышарттары және негіздері», «Тайпа таңбалары Орталық Азиядағы этно-мәдени байланыстарды зерттеудің дерегі ретінде», «Оғыз-қыпшақ байланысының қазіргі түркі халықтарының этно-әлеуметтік тарихи бастауындағы маңызы мен орны», «Қаңлылар мен қыпшақтар қатынасының түркілердің тарихи тағдырына этно-әлеуметтік ықпалы», «Түркі әлеміндегі Қазақстан: іргелі тарих және методология», «XIX ғ. – XX ғ. басындағы аймақтық ұлттық идея» және тағы басқа міндетті және таңдамалы курстар бойынша дәріс, семинар, СӨЖ сабақтарын жүргізді.

Т. Омарбеков – тарих бағытындағы бакалавриат, магистратура бойынша базалық курстардың ғылыми типтік бағдарламасының авторы. Сондай-ақ ол тек ЖОО үшін ғана емес, мектеп оқушыларына арналған оқу құралдарын жазуда да өз біліктілігін көрсетті. Орта мектептің 5, 6, 7 және 8-сынып оқушыларына арнап «Қазақстан тарихы» оқулығын

әзірледі. «Қазақ түркілерінің этникалық тарихы (б.з.б. I мыңжылдық – б.з. IX ғасыры)», «Қазақ түркілерінің шығу тегі», «20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті», «Зобалаң (күштеп ұжымдастыруға қарсылық, 1929-1931 жылдары болған халық наразылығы», т.б. еңбектері оқу үдерісінде кеңінен қолданысқа енгізілді. Т. Омарбеков 2015 жылы Тәуелсіз аккредитация және рейтинг агенттігінің (НААР) шешімімен Қазақстандағы ең үздік 30 оқытушы-профессор қатарына кірді.

Белсенді қоғам қайраткері Т.Омарбеков ҚР Жоғарғы Кеңесі жанындағы мемлекеттік комиссия құрамында сталиндік қуғын-сүргінге ұшыраған жазықсыз азаматтарды ақтау жұмысымен айналысып, Мемлекеттік қауіпсіздік комитеті архивіндегі көптеген құпия құжаттарды сүзгіден өткізді. Комиссия нақты деректер мен көлемді айғақтарға сүйене отырып, ресми қорытынды жасауы үшін қазақтардың босқыншылықтан және алапат аштықтан жойқын зардап шегуіне қатысты негізгі тарихи тұжырымдаманы ғылыми тұрғыдан дәйектеуге атсалысты.

Ғалым БАҚ арқылы ұлт тарихын насихаттауға айырықша көңіл бөліп, әр жылдары «Ақиқат» журналының бөлім меңгерушісі, «Қазақ» тарихы» журналының сарапшысы, «Қазақ әдебиеті» газетінің тарихи тақырыптарға байланысты ғылыми кеңесшісі қызметтерін университеттегі педагогтік қызметімен қоса атқарды.

Ғылыми-педагогтік еңбегі үшін Т.Омарбеков Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамотасымен, салалық медальдарымен марапатталды. «Үздік оқытушы» грантының иегері атанды. «Құрмет» орденін, «әл-Фараби» күміс медалін және мемлекеттік мерейтойлық медальдарды кеудесіне тақты. Өзі туып-өскен Байзақ ауданының құрметті азаматы мәртебесіне ие болды.

Академик, профессор Талас Омарбеков бүкіл саналы өмірін отандық тарих ғылымына бірге өрді. Асыл тұлғаның қарапайымдылығы, ғалымдығы, ұстаздығы, қайраткерлігі – кейінгі ұрпаққа үлгі-өнеге және тағылым.

Профессор Т.Омарбековтің соңғы жылдарда жарық көрген еңбектері

1. Қазақ түркілерінің шығу тегі (IX-XV ғасырлар): оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 396 б.
2. Қазақ түркілерінің мемлекеттілігі: қағанаттар, ұлыстар мен хандықтар баяны. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 192 б.
3. Қазақ халқының этнотерриториясының қалыптасуының мәселелері: монография / Әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 135 б.
4. 1930-33 жылдардағы ашаршылық: деректерді талдау нәтижелері // Түркі әлемі. – 2015. – № 5. – Б.16-17.
5. Ұлы даланың дара тұлғалары: Қазақ хандары. – Астана: Эксклюзив КА, 2015. – 180 б.
6. Ipek Yolu Uzerindeki Kanqularin Eski Devletleri // Ipek Yolu. – Istanbul, 2015. – S. 165-178.
7. Орталық Азия көшпелілері өркениетінің тарихы: [моногр.]: 2 томдық / [жауапты ред. Т. Омарбеков]; әл-Фараби атын. ҚазҰУ, «Орталық Азияның дәстүрлі өркениеттерін зерттеу» бойынша респ. ғылыми орталық. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – Т. 1. Орталық Азия көшпелілері: этнотерриториясы мен мемлекеттілігінің мәселелері. – 380 б.; – Т. 2. Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі мәдениеті: негіздері және тарихи сабақтары. – 451 б.
8. Medieval Turkic Nations and Their Image on Nature and Human Being (VI-IX Centuries) // Asian Social Science. – 2015. – Vol. 11 ` (8). – P. 155-161 / Co-author: G. Iskakova, A. Tashagil.

9. Взаимодействие природы и общества в кочевой цивилизации народов Центральной Азии. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 170 с.
10. Алтын Орда ханы Тоқтамыстың Мәскеуге жорығы // әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сер. Вестник КазНУ. Сер. историческая. Алматы: ҚазҰУ, 2016. – № 1. – Б. 59-64.
11. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: 4 кітаптан тұратын оқулық / бас ред. Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 1-кітап: Қазақстан аумағы б.з.б. мыңжылдықтардан XIII ғасырдың басына дейінгі. – 308 б.
12. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: 4 кітаптан тұратын оқулық / бас ред. Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 2-кітап: Қазақстан XIII-XVIII ғасырлардың алғашқы ширегінде. – 305 б.
13. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: 4 кітаптан тұратын оқулық / бас ред. Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 3-кітап: Қазақстан отаршылдық және тоталитарлық жүйелер қыспағында. – 453 б.
14. Қазақстан (Қазақ елі) тарихы: 4 кітаптан тұратын оқулық / бас ред. Т. Омарбеков. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 4-кітап: Тәуелсіз Қазақстан: алғышарттары және қалыптасуы. – 263 б.
15. Қазақстан тарихы (XVIII ғасыр – 1914 ж.): жалпы білім беретін мектептердің 8-сыныбына арналған оқулық. – Астана: Мектеп, 2016. – 344 б.
16. Қазақ хандары: танымдық жинақ / құраст. Т. Омарбеков. – Астана: Айғаным, 2016. – 148 б.
17. Қазақ мемлекеті: қағанаттар, ұлыстар мен хандықтар баяны. – Астана: Хан Тәңірі, 2017. – 342 б.
18. Орталық Азия көшпелілері өркениетінің тарихы. – Т. 4. Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі өркениетінің өркендеуі және күйреуі: монография. – Алматы: Қазақ университеті. 2016. – 403 б.
19. История Казахстана (XVIII в. – 1914 г.): учебник для 8 кл. общеобразоват. шк. – Астана: Мектеп, 2016. – 344 с. / Соавт.: Ж. К. Касымбаев.
20. Turkic Genealogical traditions: New insights on the Origins of Chinggis-qan // Man in India. – 2016. – №96 (9). – P. 3179-3199 / Co-author: M. Oskembay, G. Habizhanova, I. Galiya.
21. Ежелгі Қазақстан тарихы пәні бойынша семинар сабақтарына арналған оқу-әдістемелік нұсқау: [практ.]. – Алматы : Қазақ университеті, 2016. – 99 б.
22. Қазақстан тарихы: ежелгі заман. Жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2017. – 192 б.
23. Oguz's history in the examples of folklore // Analele Universitatii din Craiova. Seria Istorie. – № 32 (2). – С. 119-130 / Co-author: A. Koshymova, M. Nogaiybayeva.
24. The role of Oguzs in the formation of Kazakh Turkic: Ethnical and geographical integration | [Kazak türklerinin oluşumunda oğuzların rolü: Etnik ve coğrafi bütünleşme // Milli Folklor. – 2017. – № 113. – P. 79-92 / Co-author: M. Nogaybayeva, S. Koşimova.
25. Ел бағына туған Байзақ баба / Байрақты Байзақ елі. – Алматы: Өнер, 2018. – Б.21.
26. Омарбеков Талас. Биобиблиографиялық көрсеткіш. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 161 б.
27. 1929-1931 жылдардағы халық көтерілістері. Зерттеу. – Алматы: Арыс, 2018. – 480 б.
28. Қазақстан тарихы: Орта ғасырлар. Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2018. – 182 б.
29. История Казахстана: средние века. Учебник для 6 классов общеобразовательных школ. – Алматы: Мектеп, 2018. – 184 с.

30. Қазақстан тарихы (XVIII-XIX ғғ.) жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2018. – 182 б.
31. История Казахстана (XVIII-XIX вв.). Учебник для 8 классов общеобразовательных школ. – Алматы: Мектеп, 2018. – 184 с.
32. Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы: оқулық / жалпы ред. басқ.: Т.Омарбеков; авторлары – Т.Омарбеков, Г.Сұлтанғалиева, Б.С. Сайлан және т.б. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 476 б.
33. Consequences of Accusations of “Turkism” and “Nationalism” in the Soviet Union // Turkum – 2018 Uluslararası Turk Kulturu ve Medeniyeti Kongresi “Çın Seddi’nen Adıyatık’e Geleceğe Bakış” Bildiri Özetleri 05-08 Eylül 2018. – 224 s.
34. История Казахстана (Қазақ Елі): учебник из 4-х книг. Кн. 1: Территория Казахстана с древности до начала XIII века / Т.О. Омарбеков, Г.Б. Хабижанова, Н.Д. Нуртазина [и др.]. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 313 с.
35. Қазақ хандары// EL-JURT Маусым, 2018. – Б.26-31.
36. Folklor Kaynaklarında Er Esim Han Dönemi Kazak Hanlığı (1598-1645) / The Kazakh Khanate in the Period of Yesim Khan in Folklore Resources (1598-1645) // Millî Folklor, 2018, Yıl 30, Sayı 119. – S. 60-72.
37. Tamga as source in the study of ethnohistorical tribes // 5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2018. Conference Proceedings, 26 August - 1 September, 2018, Vol. 5, Issue 2 .2. – 373-379 pp.
38. Alaşorda aydınlarının 1917 toplumsal ve devrimi’ne dair tarihsel görüşleri // 19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu. – 15-18 Mayıs 2019. – Ankara, 2019.
39. Дәстүрлі қазақ қоғамының ғылыми-танымдық болмысын айшықтаған іргелі еңбек // Қазақ тарихы. – 2019. – №2. – Б.63-64.
40. Алаша хан кесенесінде Жошының үлкен ұлы Орда-Ежен жатыр// «Қазақ жерінде саяси-құқықтық мемлекеттердің қалыптасу тарихы» атты республикалық ғылыми-теориялық конференцияның жинағы. – Алматы. «Орхон» баспа үйі, 2020. – Б. 14-30.
41. Алтын Орда және оны билеушілер// Ақиқат. – 2020. – №11. – Б. 10-18
42. Ұлы Дала тұлғалары/Көне түркі тұлғалары мен арғы қазақтар. Ғылыми-танымдық кітап. Алматы: Ұлағат, 2020. – 276 б.

A.M. Azmukhanova
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan
(E-mail: aiaz67@mail.ru)

A historian, selflessly devoted to his people

Summary of the publication. Doctor of Historical Sciences, Professor, Honorary Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academician of the Academy of Social Sciences of Kazakhstan, Honorary Head of the Department of al-Farabi KazNU, Director of the Republican Center for the Study of Traditional Civilizations of Central Asia Talas Omarbekuly Omarbekov (1948-2021) left a brilliant mark on the scientific and social life of the Republic.

T. Omarbekov was one of the first Kazakh scientists to turn to the study of the so-called «blank page» in the national history at the beginning of independence. On the basis of previously unknown

archival documents and new methodological approaches, he managed to convey to the general public the truth about the tragic events of the period of forced collectivization and anti-Soviet uprisings. The study of the causes and consequences of the great famine of 1932-1933 in the Kazakh steppe takes a special place among his scientific works.

The next direction of scientific research of T. Omarbekov were the problems related to ancient and medieval history of Kazakhstan. He made a great contribution to the research of the history of the origin of the Kazakh people, the emergence and formation of its statehood. Thanks to the enormous efforts he made when he was at the head of the historical research center «Alash», the basic monographs «History of Kazakh clans and tribes», «Ethnic history of Kazakhs», «Kazakh statehood: the history of kaganates, ulus and khanates», «Kazakh khans» and others were published.

T. Omarbekov devoted the last decade of his life to the study of the ethnic history of the Turkic peoples of the Great Steppe. He headed several research projects in this direction and later was the head of the Republican Center for the Study of Traditional Civilizations of Central Asia. As a result of the fruitful work of the team of the scientific institution headed by him, he managed to publish the monograph «History of the Civilization of the Nomads of Central Asia», a collection of essays «Questions of the History of Traditional Civilization in Central Asia», a four-volume textbook «History of Kazakhstan», as well as several teaching aids.

T. Omarbekov combined the qualities of a remarkable historian, a talented publicist and a public figure, which is reflected in his active cooperation with the media and numerous publications in journals. The scientist's works were published not only in Kazakhstan, but also in foreign research journals.

T. Omarbekov was an excellent mentor and managed to establish his own scientific school. Under his guidance, 7 Doctors of science and 34 Candidates of science defended their dissertations, as well as about a dozen PhDs in the field of history.

А.М. Азмұханова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Нур-Султан, Республика Казахстан

(E-mail: aiaz67@mail.ru)

Историк, беззаветно любивший свой народ

Краткое содержание публикации. Доктор исторических наук, профессор, почетный член Национальной Академии наук РК, академик Академии социальных наук Казахстана, почетный заведующий кафедрой КазНУ им. аль-Фараби, директор Республиканского центра по изучению традиционных цивилизаций Центральной Азии Талас Омарбекулы Омарбеков (1948-2021) оставил яркий след в научной и общественной жизни республики.

Т. Омарбеков был одним из первых казахстанских ученых, который обратился на заре Независимости к изучению так называемых «белых пятен» в отечественной истории. Основываясь на неизвестных ранее архивных документах и новых методологических подходах, он в своих исследованиях смог преподнести широкой публике правду о трагедийных событиях, происходивших в период насильственной коллективизации и антисоветских восстаний. Особое место в его научной деятельности занимало изучение причин и последствий массового голода 1932-1933 гг. в казахской степи – Ашаршылық.

Следующим направлением научных изысканий Т. Омарбекова были проблемы, связанные с древней и средневековой историей Казахстана. Он внес огромный вклад в исследование истории

формирования казахского народа, образования и становления его государственности. Благодаря его непомерным усилиям, приложенным в период руководства историко-исследовательским центром «Алаш», увидели свет фундаментальные монографии «История казахских родов и племен», «Этническая история казахов», «Казахская государственность: история каганатов, улусов и ханств», «Казахские ханы» и др.

Последнее десятилетие своей жизни Т. Омарбеков посвятил исследованию этнической истории тюркских народов Великой Степи. Он руководил несколькими научными проектами в этом направлении, а позже возглавил Республиканский центр по изучению традиционных цивилизаций Центральной Азии. В результате плодотворных работ, сделанных коллективом возглавляемого им научного учреждения, удалось издать монографию «История цивилизации кочевников Центральной Азии», сборник статей «Вопросы истории традиционной цивилизации в Центральной Азии», четырехтомный учебник «История Казахстана», а также несколько учебно-методических пособий.

Т. Омарбеков сочетал в себе качества замечательного историка, талантливого публициста и общественного деятеля, о чем свидетельствуют его активное сотрудничество со СМИ и многочисленные публикации на страницах периодической печати. Труды ученого опубликованы не только в казахстанских, но и в зарубежных научных изданиях.

Т. Омарбеков был прекрасным наставником и успел создать свою научную школу. Под его руководством защитили диссертации 7 докторов и 34 кандидата наук, а также около десятка PhD в области истории.

Автор туралы мәлімет:

Азмұханова Айман Махсотқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті шығыстану кафедрасының қауымд. профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0001-9535-7851

Scopus ID: 57192914101

Information about author:

Azmukhanova Aiman Makhsotovna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Oriental Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University, K. Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0001-9535-7851

Scopus ID: 57192914101

Сведения об авторе:

Азмұханова Айман Махсотовна, кандидат исторических наук, ассоц. профессор кафедры востоковедения ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0001-9535-7851

Scopus ID: 57192914101